

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОЯВУ ФОРМ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЮНАКІВ ШКОЛИ ТА ВТК

Задача визначення людської агресії надзвичайно складна. Агресивна поведінка – одне з центральних питань розуміння людської природи тому вимагає детального вивчення як з боку спеціалістів різних галузей психології, так і соціологів, філософів, педагогів. Багатовіковий досвід навчив людей за допомогою агресивної поведінки отримувати матеріальні блага, землю, багатство, можливість захистити власну сім'ю, досягнути влади, завоювати престиж.

Різноманітні погляди на людську природу дають можливість зустріти у психологічній літературі різні визначення поняття агресії, хоча більшість дослідників сходяться у визнанні необхідності розглядати його диференційовано - як ситуативне явище і як особистісну характеристику із врахуванням перехідного стану і його динаміки.

Мета даної статті – проаналізувати підходи до розуміння феномену агресії, механізмів і детермінант агресивної поведінки та форм її прояву в юнаків різних навчальних закладів.

У науковому контексті поняття „агресії” перебували як біологічні, так і соціальні мотиваційні чинники. У зарубіжних та вітчизняних психологічних дослідженнях аналізуються особливості впливу

певних ситуацій на агресивність людини (А.Г. Амбрумова, О.Г. Антонова-Турченко, Н.М. Ануфрієва, О.І. Донців, Т.А. Полозова, О.А. Донченко, Т.М. Титаренко, А.В.Калуєв, А.Б. Коваленко, Е.Л. Косенко, А.І. Чоботарь, О.Б. Елькінбард, Г.Сільє, В.О. Шатенко, Л.М.Юр'єва, R.S. Lazarus, P.A. Resick, S. Rosencweig, S. Feschbach, Н. Kaufmann, Н. Werbik та інші). Підкреслюється, що імпульсивні (чи експресивні) прояви агресії людини часто є реакцією на певні ситуації (Л.Берковіц) [1]. Результати експериментів зарубіжних та вітчизняних психологів свідчать про сильний вплив прямої провокації, вербальної чи фізичної, на актуалізацію агресії (Р. Берон, Д. Річардсон, Д. Майерс) [3].

На сьогоднішній день існує декілька різноспрямованих концептуальних підходів до вивчення причин та механізмів агресії. Нас будуть цікавити основні теоретичні підходи до пояснень детермінант та механізмів агресії. Якщо проаналізувати все розмаїття західних концепцій агресії, то можна виділити ті з них, які в силу певної схожості, утворюють три групи теорій: інстинктивну, фрустраційну та біхевіоральну, основні ідеї яких подано в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Порівняльна таблиця пояснень детермінант та механізмів агресії

Теорія	Представники	Детермінанти та механізми агресії
Інстинкти вна	S. Freud, 1922; K. Lorenz, 1963; A. Adler, 1927; W. McDougall, 1932; H.D. Lerner, J. Ehrlich, 1994	Детермінантою виступає інстинкт, який є наслідком взаємодії інстинктів життя та смерті, що знаходяться в постійному конфлікті. Механізмом є зміщення енергії смерті назовні, в результаті чого – агресивні акти проти інших; в протилежному випадку –

		аутоагресія. Агресія (інстинкт), як прагнення до влади - це засіб подолання перешкод, що виникають на шляху до поставленої мети (А. Адлер). Агресивний інстинкт К.Лоренца є передумовою виживання та адаптації людини.
Фрустрація	L. Berrjvitz & Le Page, 1967; Marcus-Newhall, Pedersen, Carlson & Miller, 2000; J. Dollard, 2000; Zillmann, 1988	Детермінантою агресії є негативні емоційні реакції та збудження. Збудження, що виникає в результаті домінування негативних емоцій, знижує пізнавальні можливості і призводить до агресивної поведінки.
Біхевіоральна	F. Buss, 1961; A. Bandura, 1983; Huesmann, 1988, 1998; Dodg, 1993; Guerra, 1997; Р. Берон, Д. Річардсон, 1997	Агресію викликають біологічні фактори (гормони, фрустрація) та навчіння. Її причиною виступає спотворений процес соціалізації особистості. Агресивна поведінка регулюється когнітивними сценарієм, засвоєними в процесі накопичення досвіду.

Загалом боротьбу шкіл, які розглядають людину виключно з біологічної чи психосоціальної точки зору, можна вважати неконструктивною та недоцільною (Х.К. Хачикян, С.Г. Нечипоренко, 1998; Я.К. Баутелаар, 1997). Недоліком таких підходів є відсутність придатної теоретичної моделі і надлишкова орієнтація на єдину першопричину агресивної поведінки без врахування взаємодії різноманітних детермінант (А.М. Морозов, 1998; G.E.Schwartz, 1982) [1].

Одним із перших вітчизняних психологів, хто цікавився проблемою агресії був Н.Д. Левітов (1972). Він наголошував на необхідності знання феноменології психічного стану агресії, виділяючи у відповідності з традиційною номенклатурою його пізнавальний, емоційний і вольовий компоненти [5]. Підхід вітчизняних науковців до вивчення агресії можна охарактеризувати як багатоаспектний, враховуючи всю різноманітність зумовлюючих її факторів. Проблема насилля повинна досліджуватися не лише в контексті психологічного, але й

у широкому контексті філософського, етичного, соціологічного, культурологічного, етнологічного, політологічного, теологічного, педагогічного, психіатричного, економічного і правового пізнання (Ю.М.Антонян, 1998) [4]. Тому причини агресивної поведінки аналізуються психологами, соціологами, педагогами, медиками, а також юристами та пенітенціаристами (Ю.М.Антонян, 1975, 1998; А.Р.Ратинов, 1986, О.Ю.Михайлова, 1985; А.Г.Амбрумова, А.Р.Ратинов, 1986; В.Г.Самовічев, 1988; Т.А.Немчін, 1989; А.Р.Ратинов, Є.П.Котов, М.М. Коченов, В.І.Черненілов, 1989; А.Гуров, 1990; О.М.Морозов, 1996; І.В.Горшков, В.В.Горінов, 1997; Е.В.Шатілова, Е.В.Кликова, І.В.Карікова, А.Д.Равіцький, 1998).

У вітчизняній літературі агресія розглядається як одна зі стратегій поведінки (О.Ю. Михайлова, 1994; Я.Ю. Кондратьєв, 1998; С.Д. Максименко, 2000). Неоднозначність і складність агресії пов'язані із багатоваріантністю її складових (Л.І.

Казміренко, 1995; В.С.Медведев, 1998; С.І. Яковенко, 1999). Агресивний поведінковий акт – результат біологічних (генотип, морфофункціональні утворення, метаболізм, церебротип), формально-динамічних, психологічних і соціально-психологічних властивостей особистості (А.О. Бухаровский, 1994; О.Ю. Михайлова, 1994; Т.Н. Курбатова, 1995; В.О. Глушков, 1999; В.М. Синьов, 1999) [1].

Дослідники, вивчаючи феномен агресивної поведінки, вказують, що між поняттями агресії та агресивності існує суттєва різниця, яка призводить до важливих наслідків. З одного боку, не за всякими агресивними діями суб'єкта приховується агресивність особистості. З іншого – агресивність людини не завжди проявляється у явно агресивних діях (С.В. Жабокрицький, 1997). Ю.М. Антонян і В.В.Гульдан (1991) під агресивністю пропонують розуміти реакцію особистості на фрустрацію потреб і конфлікт. Агресивність виражається в тенденції до ворожої поведінки, яка спрямована на повне чи часткове пригнічення іншої людини чи людей, їхнє обмеження, керування ними, на заподіяння їм збитків чи страждань. На думку А.А. Реана (1996), агресивність є властивістю особистості, що виражається у готовності до агресивних дій по відношенні до іншого. Агресивність забезпечує готовність особистості сприймати та інтерпретувати поведінку іншого відповідним чином.

На даному етапі розвитку суспільства спостерігається зміна структури насильницьких злочинів, збільшення частки важких, здійснених групою, із застосуванням зброї, жорстоким способом (Р.А. Журавлев, 1994) [5]. Дослідження форм агресивної поведінки, що співпадає із злочинною, залишає неповністю вирішеним питання про детермінанти виникнення

агресивної поведінки, механізми, що актуалізують прояви агресії, психологічні особливості суб'єкта агресивної діяльності.

Результати досліджень показують, що загальноосвітні школи все більше стають криміногенними зонами, у яких широко практикується фізичне та моральне знуцання, вимагання грошей та одягу, нерідко – спроби звалтування та інші форми насилля (С.Л. Сибіряков, 1998) [4]. Разом з тим систематичне фізичне і психологічне травмування призводить до психогенного розвитку особистості з комплексом зверхцінних переживань і психогенним аутистичним фантазуванням, що у подальшому житті стає підґрунтям для гострих афективних реакцій з агресивними і аутоагресивними діями.

Серед факторів, що сприяють вибору суб'єктом агресивних форм поведінки, виділяють недостатню впевненість у собі та низьку самооцінку, страх як особистісну установку, прагнення до самоствердження, завоювання авторитету, жагу влади. Агресія в таких випадках виступає як спосіб компенсації, при якому приниження іншого возвеличує особистість у власних очах. Злочин є тією дією, в якій частіш за все достатньо повно віддзеркалюється морально-психологічна картина особистості, котра його здійснила. Викривлення світоглядної концепції призводить до того, що в агресивно-жорстоких злочинах страждання іншої людини служать безпосередньою метою суб'єкта, є формою ствердження зверхності свого „Я”. Джерелом жорстокості стає майже повна девальвація цінності інших людей. Такі відношення легко переносяться на інші об'єкти, проявляються незалежно від ситуації в різномірних сферах життєдіяльності суб'єкта.

Отже, психологічними детермінантами виникнення агресії є

сукупність суб'єктивних (установки, мотиви, мета, механізми прояву, чинники тощо) та об'єктивних факторів (особистісно-значуща, загрозна, провокуюча ситуації), які спонукають особистість до різноманітних форм і видів агресивних проявів.

Нами було проведене емпіричне дослідження, завданням якого було здійснити порівняльну характеристику рівня прояву та вираженості різних форм агресивної поведінки у юнаків середньої школи (далі ЗОШ) та виправно-трудової колонії для неповнолітніх (далі ВТК). Психодіагностичним інструментарієм було обрано методику А.Басса та А. Дарки (адаптація А.К. Осницького), так як нас цікавить різниця у прояві різних видів агресивної поведінки [7].

Усереднені результати форм та вираженості цих форм агресивної поведінки юнаків різних навчальних закладів представлені у діаграмі 1. Аналізуючи числові показники різних форм агресивної поведінки, можна сказати, що найвищим є почуття образи у юнаків ВТК, а найнижчий числовий показник отримала така форма агресивної поведінки, як роздратування, причому у хлопців середньої школи.

Числові показники фізичної агресії приблизно однакові у юнаків обох шкіл (71,86 у хлопців середньої школи та 72,23 у хлопців з ВТК), причому дана форма поведінки посідає перше місце серед всіх інших видів агресивної поведінки в учнів загальноосвітньої школи та друге місце в учнів ВТК. Тобто учні обох закладів в однаковій мірі схильні до використання фізичної сили проти іншої особи.

Другий вид агресивної поведінки – вербальна агресія – дещо вища у юнаків школи, ніж у юнаків ВТК, причому даний вид поведінки посідає у юнаків школи третє, а у хлопців колонії шосте місце. Вираження

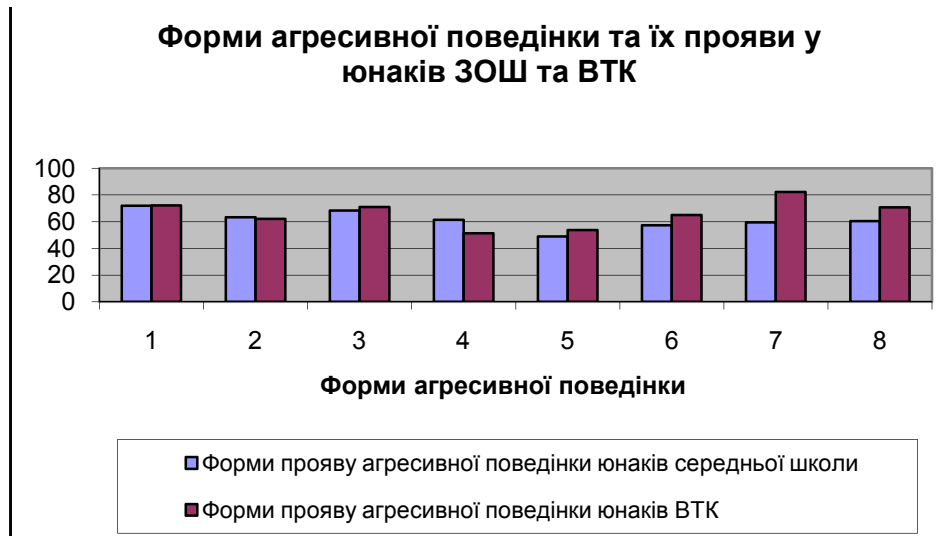
негативних почуттів як через форму (сварка, крик, писк), так і через зміст словесних звертань до інших осіб (погрози, прокляття) частіше використовується юнаками середньої школи. Цей факт пояснюється специфікою закладу (ВТК), чи тим кризовим періодом в якому перебувають хлопці. За неправильну поведінку до учнів ВТК застосовуються певні види покарань, на які вони безумовно реагують, що не можна сказати про учнів звичайної школи.

Числові показники непрямой агресії вищі у хлопців ВТК, тобто агресію вони спрямовують на інший суб'єкт (цей суб'єкт може бути як людиною, так і предметом). Даний вид поведінки посідає у юнаків школи друге, а у юнаків ВТК третє місце. Учні ВТК більш схильні виражати агресивну поведінку непрямыми шляхом використовуючи плітки, злі жарти та невпорядковані зриви гніву (крик, тупання ногами, розмахування руками, тощо).

Опозиційна форма поведінки – негативізм – більше розвинута у юнаків ЗОШ, причому у хлопців ВТК вона посідає останнє восьме, а у хлопців зі школи четверте місце серед всіх форм агресивної поведінки. Вона направлена, як правило, проти авторитету та керівництва та може проявлятися як у пасивному протистоянні, так і в активних діях проти вимог правил та законів. Нижчий рівень негативізму в учнів колонії пов'язаний з неминучістю їхнього перебування в даному закладі певний термін і, можливо, з примиренням зі своїх тимчасовим соціальним статусом. Учні загальноосвітньої школи не бажають миритися з існуючими правилами та, в силу відсутності певних обмежень, мають можливість висловлювати власне незадоволення не лише

опосередковано, а й використовуючи прямі дії спротиву.

Діаграма 1

Така форма агресивної поведінки, як роздратування, в більшій мірі представлена у юнаків колонії, ніж у юнаків школи – у учнів школи вона посідає останнє восьме, а в учнів колонії сьоме місце відповідно. Готовність до прояву негативних почуттів а також до роздратування при найменшому збудженні може проявитися у грубості, різкості та запальності. Роздратування тісно пов'язане з непрямою агресією, так як і один і другий вид передбачає стримування свого емоційного стану та керування поведінкою, не дивлячись на те, що причиною таких форм поведінки є фізична агресія, яку не можна проявляти в силу певних соціальних норм та правил і цінностей. Відсутність боязні бути покараним провокує та дозволяє юнакам школи проявляти інші форми агресивної поведінки, не вдаючись до її прихованих видів.

Числові показники підозрілості вищі також в учнів ВТК, причому в учнів колонії вона посідає п'яте, а в учнів школи сьоме місце серед всіх форм агресивної поведінки. Вона (підозрілість) проявляється у діапазоні від недовіри і обережності по відношенню до людей до переконання в тому, що оточуючі мають намір

заподіяти шкоду. Такий високий рівень недовіри учнів колонії пояснюється тим, що усвідомлення власної вини у скоєному злочині у деяких учнів слабодиференційоване, дехто з учнів вважає, що причетний до злочину опосередковано, а дехто взагалі не визнає власної вини. В залежності від власного відношення до скоєного злочину та сприйнятті цього злочину і його автора оточуючими, підозрілість залишається не лише формою поведінки, а стає домінуючою рисою особистості.

Прояв заздрощів та ненависті до оточуючих, що характеризують таку форму агресивної поведінки, як образа, більше розвинута у хлопців виправно-трудова колонії, причому дана поведінка посідає перше місце серед всіх форм агресивної поведінки у юнаків ВТК, в учнів школи ця форма поведінки посідає шосте місце. Образа зумовлена почуттям гніву та незадоволенням конкретним суб'єктом чи всім світом за дійсні або мнимі страждання, які виносять юнаки ВТК. Знову ж таки певний рівень самосвідомості дозволяє прийняти скоєння злочину чи звинуватити в цьому кого-небудь іншого. Як видно з числових показників даної форми агресивної

поведінки, юнаки колонії схильні звинувачувати інших у теперішньому становищі і не визнавати власної помилки, що призвела до такого стану речей.

Почуття провини у більшій мірі виражене у юнаків ВТК у порівнянні з юнаками школи, причому у юнаків ВТК ця особливість посідає четверте, а у юнаків середньої школи п'яте місце серед всіх форм агресивної поведінки. Це почуття проявляється у ставленні та діях по відношенні до себе та оточуючих, яке виникає внаслідок переконання того, що сам суб'єкт є поганою людиною та чинить неправильно. Мова йде про аутоагресію, коли суб'єкта мучать докори сумління за власні вчинки та дії. То ж, отримавши такі високі числові показники даної форми поведінки, юнаки ВТК (відбуваючи покарання за усвідомлені чи неусвідомлені злочинні дії), все ж таки розуміють власну провину у злочинних діях, незалежно від характеру цих дій.

Узагальнюючи результати прояву різних форм агресивної поведінки, автори методики пропонують розглядати індекс агресивності та індекс ворожості. Індекс агресивності

складається з фізичної, вербальної та непрямой агресії, а індекс ворожості – з підозрливості та образи. За результатами проведеного нами емпіричного дослідження, можна сказати, що числові показники індексу агресивності приблизно однакові у юнаків обох навчальних закладів (67,7 в юнаків ЗОШ та 68,4 в юнаків ВТК). Індекс ворожості значно вищий у хлопців ВТК – 73,6, ніж у хлопців ЗОШ – 58,2 відповідно.

Знання мотиваційних чинників агресії, як властивості особистості та агресії, як форми поведінки, повинні доповнюватися знаннями про ціннісні переконання індивіда, які провокують появу такої риси чи поведінки. Юнацький вік є сенситивним для формування системи цінностей особистості, тому подальшим етапом нашого дослідження ми бачимо вивчення та аналіз системи цінностей учнів різних навчальних закладів та їх порівняльна характеристика. Такі знання допоможуть нам створити певну корекційну програму, за допомогою якої можна було б формувати систему цінностей в юнацькому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бартол К.* Психология криминального поведения. – СПб.: прайм – ЕВРОЗНАК, 2004. – 352с.
2. *Берковиц Л.* Агрессия: причины, последствия и контроль. – СПб.: прайм – ЕВРОЗНАК, 2001. – 512с.
3. *Бэрон Р., Ричардсон Д.* Агрессия. – СПб.: Изд. „Питер”, 2000. – 352с.
4. *Кудрявцев В.Н.* Механизм преступного поведения. – М.: Юр. лит., 1981.

5. *Пирожков В.Ф.* Законы преступного мира молодежи. – М.: Изд-во юр. лит., 1992. – 157с.

6. Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия/Сост. Сельченко К.В. – Минск, 2003. – 656с.

7. *Райгородский Д.Я.* (редактор-составитель) Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – Самара: Изд. Дом „Бахрах – М”, 2002. – 672 с.

Подано до редакції 3.05.06

РЕЗЮМЕ

Рассматривается смысл понятия „агрессия”, „агрессивность”, „агрессивное поведение”. Дана

сравнительная характеристика объяснений детерминант и механизмов агрессии. Дан анализ

эмпирического исследования форм и юношей школы и ВТК.
проявлений агрессивного поведения у

SUMMARY

The article specifies the contents of the concepts “aggression”, “aggressiveness“, and “aggressive behaviour”; suggests some comparative characteristics of meanings of determinants and mechanisms of aggression, demonstrates analysis of some research concerning forms and displays of aggressive behavior of school teen-agers and juvenile delinquents.